

JEGYZETEK ANYANYELVRŐL, BILINGVIZMUSRÓL, NYELVTUDÁSRÓL

Kezdetben volt az ige. A bibliai igével ellentétben ez az ige kétnyelvű volt. A történelmi fejlődés sajátosságai úgy hozták magukkal, hogy az újabb korok Európájában szó- és írásbeliség hosszú időre, évszázadokra elszakadt egymástól.

Dante a nemzeti nyelv dicséretét latinul írta meg, a *De vulgari eloquentia* című értekezésében. Még a XVI. században is szükséges volt, hogy a Pléiade egyik képviselője, Joachim du Bellay védje és dicsőítse a francia nyelvet — *Défense et illustration* — mint a kifejezés olyan eszközét, amely méltó módon állítható a veretes latin nyelv mellé. Az új európai kultúra a latin nyelv köntösében jelentkezett. A kora középkori és a középkori latin, az *infima et media latinitas* szólaltatta meg a krónikákat, a skolasztikát; a Vulgata szövegében olvasták a papok a bibliát. Az egyház, az államigazgatás, az iskolai és főiskolai képzés, a tudós viták nyelve volt ez, amelyet a reneszánsz humanistái igyekeztek visszaállítani a klasszikus példaképekhez méltó nemes ragyogásába. Ezzel a sikeres törekvésükkel véglegesen megpecsételték az egyszerű, kezdetleges, könnyen megtanulható konyhalatin sorsát, amely pedig oly hatékony eszköze volt a kifejezésnek, a közlésnek, az írásbeli rögzítésnek. Amúgy mellékesen a modern költészet egyik legelső hordozója, (a népköltészeti formák mellett) az új, rímes verselés forrása is volt. Az újabb európai érzékenység a középkori vagáns költők latin verseiben rezdült meg először. Ezt a sok évszázados fejlődési vonalat zárta le Baudelaire *Franciscae meae laudes* című játékosan gyönyörű latin költeménye, amelyet egy tudós és vallásos varróleánynak ajánlott, aki nő, méghozzá munkásnő létére kivételesen tudott latinul. Ma már a tudós férfiak sem igen és a vallásos férfiak közül is csak a katólikus papok.

Ilyenformán az európai intellektuel eredendően kétnyelvű ember volt, szemben a nem értelmiségi egynyelvűségével. Tanulmányait hosszú évszázadokon át ez az értelmiségi latinul végezte, az iskolában megtanulta a retorika, a poétika szabályait. Még a nemzeti nyelvek irodalmi felvirágzásának idején is alkalmaznia és csillogtatnia kellett ezt a tudását ajánlásokban vagy legalább idézetekben, mottókban, beszédét és írásait illet latin kifejezésekkel díszítenie, még akkor is — majd máig —, amikor a modern fejlődés kérlelhetetlenül végzett a latin nyelvű kulturális „internacionalizmussal”, és a latint másodrangú tantárggyá degradálta.

Talán nem lesz fölösleges arra emlékeztetnem, hogy még élnek, bár mind kevesebben vannak közöttünk olyanok, akik a latin nyelv—anyanyelv kettősségének utolsó élvezői és áldozatai voltak: a régi klasszikus gimnáziumok végzettjei. Ők a középiskola első osztályától az utolsóig nagy óraszámban tanulták a latint (sőt a görögből is ízelítőt kaptak), úgyhogy könnyen olvastak latin szöveget, prózát és verset, emlékezetük gyönyörű latin verssorok százait, magvas mondások tömegét őrizte. Minden alkalomra előkerült emlékezetükből egy-egy szép citátum, amelyet megérteni az „érettségizettek” egyetemes szabadkőművességének ismer-

tetőjele volt. A latinul is tudó érettségizett és főiskolát végzett úr és a latinul nem tudó közrendű polgár ellentéte, amelyet a ma már elavult francia szóhasználat a „primaire” és az „universitaire” ellentétével jelölt, ez az európai mandarinátus ebben a formában túlhaladottá vált. Ma már az érettségizett és egyetemet végzett emberek sem tudnak latinul. Még a kötelező néhány idézet erejéig sem. Nekik is meg kell keresniök a Jókai-kiadások függelékében — ha van rá kedvük és idejük — a rengeteg latin szó fordítását. Nem irigylem érte őket, hiszen a felismerésnek az a spontán öröme, a latin szavak és a latinosságok közvetlen érzékelése, amely nélkül nem lehetséges a Jókai-szöveget teljesen érteni, azaz élvezni, semmiképpen sem lehet osztályrészük. Az elméleti líceumokban ugyan még van néhány latinóra: kóstolónak sok, értéshez kevés.

*

Valljam be? Melankóliával és a változtathatatlanba való, nem bölcs, de reznált beletörődéssel veszem tudomásul ezt a szakítást a klasszikus nyelvekkel és velük együtt a klasszikus hagyatékkal, egy bizonyos szellemi tartással, amelyben a választékosság pontossággal, a ráció kultúrával egyesül, és amely a klasszicitást és a világosságot, a formát, az értelem fegyelmezte szenvedélyt teszi a mondanivaló értékritériumává, s e kettős egységben véli felfedezni a nyelvi kifejezés e földön lehetséges tökéletességét.

*

Búcsúzóul, latinul még tudók öröme, a nem tudókkal érzékeltetni kívánva, hogy mit vesztek, hadd iktassak ide egy latin—magyar makarónikus vereszetet, melyet egy öreg barátomtól, kiváló latinistától, e kor éber figyelőjétől, régi harcok bátor részesétől lestem el:

- Ubi patria, ibi bene?
- Dehogy.
- Ubi bene, ibi patria?
- Szégyellld magad.
- Se ezt, se azt? Hát akkor mit?
- Ezt: Ubi patria, ibi patria!

*

Az anyanyelv—latin nyelv kettősségének hanyatlásával megkezdődött az egy-nyelvűség kísértése.

Nem rossz szándék, nem is valamilyen nyelvi imperializmus, hanem kemény szükségszerűség kerestette a közvetlen és világos szóérték pótlását, amikor a latin nyelvet, amely oly sok és oly kitűnő szolgálatot tett szent Ágostontól Leibnizig, az országok és népek közötti és fölötti szellemi cserében, a modern államok és a modern nemzetek kialakulása végleg kiszorította. Egy-egy nagy világnyelv (akkor még nem tudták, hogy így nevezhetők, hiszen csak később váltak a szó szorosabb értelmében is azzá) jelentkezett az igénnyel, hogy a latin örökébe lép. Azonban azok az okok, amelyek fokozatosan, gyorsulón és véglegesen megfosztották a latint élő funkcióitól, keményen és ellenállhatatlanul munkáltak az ilyen igények elismerése, az ilyen jószolgálatok elfogadása ellen. A nemzeti nyelvek és a nemzetközi közvetítő nyelv közötti harcnak egyetlen példáját idézem.

A XVIII. században a felvilágosodás élére a polgári forradalmak küszöbére lépő Franciaország került. Gondolkodóinak, íróinak, tudósainak tekintélye oly nagy volt, hogy a francia vált egy időre a felvilágosodás „hivatalos“ nyelvvé. A reális, a politikai határok, az állami képződmények és nyelvek sokaságában megtestesülő Európa fölé telepedett az, amit egy francia tudós könyve címében így érzékeltetett: *L'Europe française à l'époque des lumières* — A francia Európa a felvilágosodás korában. Ezt a francia Európát igyekezett kissé erőlyesen, szuro-nyok hegyére tűzött tanácsok, ágyúk torkából dübörgő érvek segítségével a Tajó-tól az Uralig, az Északi foktól Sziciliáig megvalósítani Napóleon. Ismeretes, milyen eredménnyel. A XIX. század nem a francia nyelvben egységes Európának, hanem a nemzetek Európájának századává vált.

*

Semmi jele annak, hogy ezen a helyzeten a XX. század bármit is változtatna. Ellenkezőleg: a kultúrnépek sorába lépő, eddig elmaradott népek kifejlesztik nemzeti nyelvüket, vagy újra felvirágoztatják ott, ahol mostoha körülmények, történelmi tragédiák, gyarmati hódítás háttérbe szorította, elsorvasztotta azt a nyelvet, amely valaha élenjáró kultúra, virágzó irodalom, úttörő tudomány nyelve volt. Mindkettőre bárki rengeteg példát találhat a szocialista országokban, és még többet az ún. harmadik világ kontinensein.

Ez a helyzet alakította ki azt az új nyelvi állapotot, amelyet röviden a világnyelvek által kiegészített és gazdagított anyanyelvi kultúra uralmának neveznénk. Ebben a tekintetben nincs különbség nyelv és nyelv között. A másfél milliós nép nyelve nem marad el a húsz- vagy harmincmillió ember által beszélt nyelvtől. Minden modern nemzet gyermekei anyanyelvükön tanulnak, és elsajátíthatnak anyanyelvükön mindent, ami a mesterség gyakorlásához, majdnem mindent, ami a humán, természettudományos vagy technikai pályán való érvényesüléshez szükséges.

Az a folyamat, amelyet Marx és Engels oly éleslátóan fedezett fel a múlt század negyvenes éveiben és oly szépen és tömören jellemzett a Kommunisták Párt Kiáltványában — a világpiac, a viláfgorgalom és a világirodalom kialakulása — a közlés és a tapasztalatcsere, tehát a tudás és az érzelmek nemzetközi forgalmát érintően, nem a nyelvi egységesítés, hanem a nyelvi változatosság, magyarán szólva az anyanyelvi közlés uralmának formájában bontakozik ki. Ebben a vonatkozásban a valóság egyaránt döntően cáfolja a legrosszabb értelemben vett kozmopolitizmusnak a nemzettel és nyelvvel, sajátosságaival szemben nihilista negatív utópiáit, és az anyanyelvüket féltők idegreakcióit, az anyanyelv „várába“ való bezárkózás tendenciáit.

Minden nyelv egyenlő a kultúra és a tudomány színe előtt.

*

Vannak természetesen nyelvek, amelyek egyenlőbbek. Voltak és vannak és lesznek továbbra is világnyelvek, amelyeket elterjedtségük — csak elterjedtségük és nem fokozott alkalmasságuk, hiszen potenciálisan minden nyelv egyaránt alkalmas mindenre — valamint helyzeti energiáik, tehát a bennük felhalmozott tapasztalat tömege, eszközeik és lehetőségeik, könyvtáraik és kiadvállalataik, kutatóintézeteik és laboratóriumaik a világkultúra bizonyos területein kiemelkedő jelentőséggel ruháznak fel, a nemzetközi csere predesztinált orgánumaivá tesznek. Ezek

közül a nyelvek közül legalább egyet (de lehetőleg kettőt vagy hármat) kötelezően ismernie kell mindenkinek, aki a szellemi alkotás bármely területén magasabb beosztásban kíván tevékenykedni. Ezt a megállapítást fölösleges bizonygatni.

De nyelvismeret és nyelvismeret között nagy a különbség. A matematikus, a fizikus, a biológus könnyen olvashat több nyelven is szakirodalmat. Ezzel szemben jól beszélni idegen nyelveket rendkívül nehéz. Még nehezebb szellemükbe behatolni, néma zenéjüket szemmel való olvasásban is hallani. Am a legnehezebb a többnyelvűséget valóban a legésszerűbben, tudatot, érzésvilágot, tudást gazdagító módon hasznosítani.

Lehet valaki több nyelven vagy akár jó néhány nyelven, sok nyelven is kitűnő kiejtéssel, gazdag szókinccsel — tudatlan és bárdolatlan.

Hamis tehát a mondás: „Mindenkinek annyit ér, ahány nyelvet tud.“

Viszont igaz az, hogy az értékes emberi egyéniség potenciális értékeit fokozhatja a gazdag nyelvtudás. A kérdés az, hogy mire használja.

*

A fentieket a világ bármely részén, a világ bármely nyelvén el lehetne és így lehetne elmondani. Aminek érdekében én most és itt elmondtam, annak csak itt van értelme.

*

A nemzetiség statisztikailag mindig kisebbségi állapotot jelent. Kisebbségnek lenni pedig — az elemi aritmetika tanúsága szerint — valamilyen mínuszt jelent valamilyen pluszhoz képest. De itt sem állhat meg a dialektika. Ez a mínusz adott esetben pluszba csaphat át.

Ennek mindennél meggyőzőbb példája a nemzeti kisebbségek nyelvtudása. A nemzeti kisebbség tagjai közül azok, akik nem nyugosznak bele abba, hogy a társadalmi élet periferiáin, a felemelkedés lehetőségeiről lemondva éljenek, nem zárkozhatnak be saját nyelvükbe. Sorsuk a kétnyelvűség, a bilingvizmus. Mivel pedig az értelmiségi nem lehet meg legalább két nyelv ismerete nélkül, a nemzeti kisebbség értelmiségi rétege nem állhat meg a bilingvizmusnál. Amennyiben nemzeti lényegéhez és létéhez, anyanyelvéhez ragaszkodik — és milyen értelmiségi az, aki anyanyelvéhez nem ragaszkodik? —, az ő elrendeltetett sorsa a plurilingvizmus.

*

Alljunk meg egy pillanatra e fogalmaknál. Kissé korrigálni kell értelmezésükben mind e szavak eredendő jelentését, mind a közkeletűnek tulajdonított jelentést. Bilingvis nem az az ember, aki egyformán jól tud két nyelvet — ilyen vonatkozásban lehetetlen a szimmetria —, hanem az, aki anyanyelve mellett kitűnően, írásban és szóban szabatosan és árnyaltan, anyanyelvéhez hasonlatos természetességgel képes élni még egy nyelvvél!

A fentiekből kitűnik, hogy a bilingvizmus előfeltétele az anyanyelv pallérozott ismerete és olyan műveltség, amelynek a két nyelv egyaránt közvetítője és hordozója.

*

A bilingvizmus kérdésében megfogalmazhatom első tételtemet:

Nem lehet bilingvis az, akinek nincs anyanyelve.

Ennek korolláriuma:

Anyanyelve mindenkinek van, bárki elvesztheti anyanyelvét, másik anyanyelvet nem szerezhet helyébe. Az anyanyelv nélküli ember nem lehet teljes értékű ember.

Második tétele:

A romániai magyar nemzetiség életében, a fejlődés mai szakaszában a bilingvizmus már jövőt hordozó valóság, még inkább tömegessé válható reális lehetőség.

*

Sokat bosszankodtam — ma is bosszankodom — azon, ha alábecsülik azokat az eredményeket, amelyeket a román nyelv tanításában az iskola és az élet iskolája elért. Nagyon elítélném azokat, akik meg volnának elégedve ezekkel az eredményekkel. Sok bajt és kárt okoztak azok, akik ahelyett, hogy a fejlődést elősegítő körülmények javításán és az akadályok elhárításán törekvtek volna fejüket, mulasztást és bünt fedeztek fel ott, ahol nehézségek voltak és feladatok tornyosodtak. Ezeket a sorokat a nehézségekkel való szembenézés és a segítség szándékával írom.

*

Nem-anyanyelvet jól elsajátítani rendkívül nehéz feladat. Az anyanyelvet jól elsajátítani szintén. E kettős feladat megoldásán munkálkodik immár negyed évszázada országunk, egészében is, a nemzetiségi életben is.

Az eredmény: sok százezer magyar nemzetiségű állampolgár, aki a politikai, állami, gazdasági és kulturális élet minden területén, a legszerényebb beosztásoktól a legmagasabbakig, anyanyelve mellett alapos, gazdag és pontos román nyelvismertet is bevethet és odaadóan bevet munkájába, teljesítményeibe. Vannak közöttük olyanok (nem keveset ismerek személyesen is), akik a fenti jelentésben is méltók, ha szabad így kifejeznem magamat, a két nyelvet birtokló, a bilingvis ember magas címére. Azért magas cím ez, mert csak kitartó erőfeszítések árán érdemeltető ki.

*

A fejlődés iránya világos. A bilingvizmus tömegessé válása józanul remélhető; megfelelő eszközökkel támogatható, elősegíthető. Röviden: munkánk minőségének a függvénye. Az ilyen minőségű munka pedig biztosítéka annak, hogy bilingvizmus és anyanyelv ne ütközzék egymással. A bilingvizmus mellé léphet, ebben az összefüggésben, a plurilingvizmus azoknál, akiknek erre készségük van.

Mindezt könnyebb előre vetíteni, mint megvalósítani. Optimizmusunk tárgyi alapja a harc a nyelvek angyalával. Erről vallva, talán érthetőbbé, meggyőzőbbé, elfogadhatóbbá tehetném mindazt, amiről itt töredekésen, szinte-szinte a megindultságtól akadozó szóval közöltem egyet-mást. Engedek a kísértésnek, és egy latin idézettel végzem soraimat, egy Vulgata-mondattal: *Ex abundantia enim cordis os loquitur*. Károlyi Gáspár fordításában: „Mert a szívnek teljességéből szól a száj.“